

GRZEGORZ WOŁK
BBH IPN

OPOZYCJA POLITYCZNA W ŚWIETLE DANYCH BIURA STUDIÓW SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA MSW Z 1988 ROKU

Okres między ogłoszeniem amnestii z 1986 r. a rozpoczęciem transformacji ustrojowej był czasem bogatym w wydarzenia rzutujące na funkcjonowanie opozycji. W wyniku amnestii z 17 lipca 1986 r. z peerelowskich więzień i aresztów wypuszczono prawie wszystkich opozycjonistów¹. Problem więźniów politycznych, niewygodny zarówno z perspektywy międzynarodowej, jak i sytuacji wewnętrznej, wydawał się wówczas skutecznie zmarginalizowany. Zmieniła się także polityczna pozycja samych działaczy. Znaczna część środowisk opozycyjnych zdecydowała się na podjęcie jawnej lub półjawnej działalności. Lech Wałęsa powołał 29 września 1986 r. Tymczasową Radę NSZZ „Solidarność”, w której skład weszli tacy działacze podziemnych struktur, jak Władysław Frasyniuk, Bogdan Lis i Janusz Pałubicki. Wciąż działała jednak Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność”. Kilkanaście miesięcy później obie struktury zastąpiono powołaną pod przywództwem Wałęsy 25 października 1987 r. Krajową Komisją Wykonawczą NSZZ „Solidarność”. Osoby zaangażowane w te inicjatywy odgrywały w późniejszym okresie decydującą rolę w rozmowach Okrągłego Stołu, nadając ton stronie opozycyjnej, a także tworząc Komitet Obywatelski².

Opozycyjną mozaikę schyłku lat osiemdziesiątych uzupełniały ugrupowania i struktury opozycyjne krytycznie ustosunkowane do rozmów z komunistami, stawiające sobie za cel upadek ówczesnego systemu. Byli to przede wszystkim działacze i sympatycy Grupy Roboczej Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, powołanej w kwietniu 1987 r. w kontrze do utworzonej przez Wałęsę Tymczasowej Rady „Solidarności”. Tworzyli

¹ W momencie ogłaszania amnestii więziono z przyczyn politycznych 283 osoby. Do 15 IX 1986 r. zwolniono z aresztów i więzień 225 działaczy. Zob. A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” (1982–1987)* [w:] *Solidarność podziemna 1981–1989*, red. A. Friszke, Warszawa 2006, s. 160–162; G. Waligóra, *Amnestie*, <http://www.encysol.pl/wiki/Amnestie>, dostęp: 10 I 2019 r.

² A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2014, s. 113 i n.; A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna...*, s. 161–173.

ją działacze kierownictwa „Solidarności”, m.in. Andrzej Gwiazda, Seweryn Jaworski, Marian Jurczyk, Jan Rulewski i Andrzej Słowik. Postulowali odtworzenie kierownictwa związku w składzie sprzed wprowadzenia stanu wojennego (z wyłączeniem osób, które sprzeniewierzyły się etosowi związku). W gronie opozycji „niekonstruktywnej” pod koniec lat osiemdziesiątych coraz większą rolę zaczęły odgrywać także Solidarność Walcząca oraz partie polityczne, takie jak Konfederacja Polski Niepodległej czy Polska Partia Socjalistyczna. To z tej strony kierownictwo Służby Bezpieczeństwa (SB) upatrywało największego zagrożenia. Wśród głównych zadań na rok 1988 widziało zaś działalność na rzecz wspierania tzw. II etapu reformy gospodarczej oraz monitorowanie społeczeństwa, które było coraz bardziej niezadowolone z pogarszającej się sytuacji gospodarczej. W sprawach związanych z opozycją główne zagrożenia widziano po stronie tzw. niekonstruktywnego jej odłamu. Poza wymienionymi już organizacjami obawiano się także inicjatyw związanych z Ruchem „Wolność i Pokój”³.

Jak wykazał Antoni Dudek, rok 1988 był z perspektywy władz komunistycznych newralgiczny. Różne ośrodki analityczne znajdujące się blisko duetu Jaruzelski–Kiszczak przestrzegały wówczas przed możliwością niekontrolowanego wybuchu społecznego. W SB nie trzeba było nikogo przekonywać, że jego zapłonem, a także głównym beneficjentem, może okazać się opozycja. Dwie fale strajków – z kwietnia i maja oraz sierpnia 1988 r. – zdawały się potwierdzać realność tego scenariusza. Ostatecznie strajki jednak opanowano. Co ciekawe, władzę wsparła w ich gaszeniu część opozycji. W przypadku strajku w Nowej Hucie zdecydowano się na siłową pacyfikację.

W ocenie władzy, a także znacznej części działaczy opozycji, obie fale strajkowe zakończyły się porażką podziemia. Nie tylko w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (MSW) zauważono, że w strajkach 1988 r. dostrzegalną rolę zaczęli odgrywać nowi, dotychczas nieznanymi robotnicy i studenci. Z perspektywy SB był to problem, gdyż jej wiedza o nich była nikła⁴.

Pomimo prowadzonych badań nad zjawiskiem oporu i opozycji w ostatniej dekadzie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej obecny stan wiedzy na ten temat wydaje się niewystarczający. Dotyczy to nie tylko funkcjonowania opozycji politycznej, lecz także poziomu jej rozpoznania i penetracji przez różne jednostki SB. To zagadnienie do dziś rozpała emocje, i to nie tylko zawodowych historyków. Sprzyja temu stan zachowania

³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 1585/17619, Główne zadania resortu spraw wewnętrznych na rok 1988, 22 I 1988 r., k. 1–51; AIPN, 0296/57, t. 2, Wystąpienie płk. Krzysztofa Majchrowskiego na naradzie Departamentu III MSW, 28 I 1988 r., k. 174–188; AIPN, 0726/55, Powstanie i działalność Grupy Robotczej Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” – opracowanie Biura Studiów i Analiz MSW, 26 X 1989 r., k. 14–24; A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna...*, s. 174–176; S. Pilarski, *Niepokorni. Dzieje Grupy Robotczej Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, „Do Rzeczy”* 2018, nr 5, s. 62–64; S. Cenckiewicz, *Anna Solidarność. Życie i działalność Anny Walentynowicz na tle epoki (1929–2010)*, Poznań 2010, s. 371–375, 379–392; S. Cenckiewicz, A. Chmielecki, J. Kowalski, A.K. Piekarska, *Lech Kaczyński. Biografia polityczna 1949–2005*, Poznań 2013, s. 331–377; Ł. Kamiński, G. Waligóra, *Solidarność Walcząca* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 2: *Ruch społeczny*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 500–503; K. Dworaczek, *Polska Partia Socjalistyczna 1987–1990* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 7: *Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 433–459; G. Waligóra, G. Wołk, *Konfederacja Polski Niepodległej 1979–1990* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 7..., s. 415–427.

⁴ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 114–127; P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, wyd. II, Warszawa 2015, s. 429–475.

czy raczej niezachowania sporej części archiwaliów. Ich masowe niszczenie na przełomie lat 1989 i 1990 odciska poważne piętno na wiedzy o mechanizmach inwigilacji obywateli w PRL. Materiały ze spraw operacyjnych dotyczące ważnych organizacji operacyjnych poważnie przetrzebiono. Za przykład mogą służyć sprawy dotyczące Komitetu Obrony Robotników⁵ czy Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela⁶ z drugiej połowy lat siedemdziesiątych. Niszczenie materiałów operacyjnych z lat osiemdziesiątych przeprowadzono na jeszcze większą skalę. Biuro Studiów SB MSW, którego funkcjonariusze są autorami publikowanego dokumentu, zniszczyło niemal w komplecie najważniejsze sprawy operacyjne. Materiały analityczne tej jednostki również poważnie przetrzebiono.

Część dokumentów zachowanych po Biurze Studiów SB opublikowali m.in. Antoni Dudek⁷ i Wojciech Sawicki⁸. Mają one dużą wartość źródłową i są cennym materiałem do badań nie tylko nad funkcjonowaniem różnych ogniw opozycji, lecz także nad ich oceną wewnątrz MSW. Poniższa analiza – głównie statystyczna – ukazuje przede wszystkim skalę działalności różnych jednostek SB oraz szacunkowy rozmiar inicjatyw opozycji i jej wielkość. Skrupulatność tych obliczeń powoduje, że obraz kreślony na ich podstawie pozwala odtworzyć skalę działań podejmowanych przez funkcjonariuszy SB w celu rozbijania różnych inicjatyw opozycyjnych. Zwraca uwagę ścisłość przedstawionych obliczeń. Nie są to szacunki, lecz statystyka zawierająca każdą rozpoznaną przez jednostki SB strukturę opozycyjną oraz każdą działającą w opozycji i rozpoznaną przez SB osobę. Odnoszenie się do danych wcześniejszych niż z kwietnia 1988 r. świadczy, że podobne zestawienia opracowywano w Biurze Studiów SB cyklicznie i stanowiły one dla kierownictwa MSW (a zapewne także dla najbliższego otoczenia gen. Wojciecha Jaruzelskiego) podstawę polityki prowadzonej względem podziemia. Opublikowany przez Wojciecha Sawickiego dokument z listopada 1987 r. dowodzi, że tego typu opracowania były tworzone w Biurze Studiów SB przynajmniej co kilka miesięcy. Oba dokumenty mają niemal identyczną strukturę i bazują na danych grupowanych w podobny sposób. Dokument z listopada 1987 r. jest bogatszy o szczegółowe załączniki, przedstawiające „nielegalne struktury” w każdym z województw od maja 1982 do października 1987 r. oraz szacowaną przez SB liczbę ich członków. Przywoływany autor – powołując się na informacje Stasi⁹ – stawia tezę, że tego typu analizy powstawały w Biurze Studiów SB od 1984 r. dwa razy w roku: wiosną i jesienią. Wcześniej zaś raz do roku¹⁰.

⁵ Zob. AIPN, 0204/1405, t. 1–19, SOR „Gracze” dot. inwigilacji Komitetu Obrony Robotników; *Kryptonim „Gracze”. Służba Bezpieczeństwa wobec Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” 1976–1981*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.

⁶ Zob. AIPN, 0222/243, SOR „Hazardziści” dotycząca inwigilacji Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela.

⁷ Zob. *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów*, t. 2: *Czerwiec–grudzień 1989*, wybór, wstęp i oprac. A. Dudek, Warszawa 2013, s. 123–124, 176–177, 281–292.

⁸ W. Sawicki, *Podziemie antykomunistyczne w 1987 r. w oczach Służby Bezpieczeństwa*, „Arcana” 1999, nr 27, s. 91–109. Ten dokument opublikowano także w dwóch innych wydawnictwach. Zob. *Podziemie polskie w końcu 1987 r. w oczach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Drogi do niepodległości 1944–1956/1980–1989. Nieznane źródła do dziejów najnowszych Polski*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2001, s. 282–292; W. Sawicki, *Raport Kiszczaka dla Moskwy, czyli czego nie powiedział minister Widacki*, Kraków 2002, s. 115–122.

⁹ Stasi – potoczne określenie wschodniemieckiej Państwowej Służby Bezpieczeństwa (Staatssicherheitsdienst).

¹⁰ W. Sawicki, *Podziemie antykomunistyczne...*, s. 92, 105–109.

Poza prezentowanym poniżej dokumentem oraz tym opublikowanym przez Wojciecha Sawickiego znana jest jeszcze jedna tego typu analiza Biura Studiów SB. Opisuje ona podziemie w połowie 1985 r. Są w niej odwołania do wcześniejszych danych, sięgających maja 1982 r. Z przedstawionej dynamiki rozwoju grup opozycyjnych jednoznacznie wynika, że takie dane Biuro Studiów SB zestawiało w cyklu półrocznym (od maja 1982 r.). Zestawienie z połowy 1985 r. różni się nieznacznie sposobem przedstawiania danych od dwóch późniejszych dokumentów. Poza ogólnym opisem podziemia z bezpieczeństwa perspektywy nie zawiera np. informacji o liczbie rozpracowań prowadzonych przez poszczególne jednostki SB. Ma za to prawie identyczny podział działaczy podziemia, których segregowano na: aktywistów, kolporterów, drukarzy, wspierających oraz sympatyków (w trakcie tworzenia zestawień analitycy Biura Studiów SB scalili w jedną kategorię „wspierających” i „sympatyków”, a późniejsze zestawienia mają nową kategorię: „łączników”), a także szczegółowe dane liczbowe z rozbiem na poszczególne województwa, przedstawione w formie załączonych tabel¹¹.

W obu dokumentach nie znajdziemy informacji o konkretnych kombinacjach operacyjnych, sukcesach lub porażkach służb. W zbiorczych zestawieniach nie było to konieczne, a wręcz niewskazane, gdyż ujawnianie konkretnych działań operacyjnych groziło m.in. zdemaskowaniem utrzymywanej w podziemiu agentury. Ścisłość przedstawionych danych sugeruje jednak, że Biuro Studiów SB MSW mogło na bieżąco prowadzić własną kartotekę, zawierającą informacje o osobach i grupach działających w konspiracji. Przekazywanie danych przez inne jednostki – z wyłączeniem Departamentu I MSW i jednostek Wojskowej Służby Wewnętrznej (WSW) – świadczy, że ta jednostka miała priorytet w operacjach dotyczących podziemia.

Drugim sposobem na zebranie tych danych mogło być rozsyłanie do jednostek operacyjnych SB – w ustalonych terminach – ankiet z pytaniami dotyczącymi podziemia. W ten sposób powstało opracowanie cenne dla badań nad drugim obiegiem, syntetyzujące stan wiedzy SB o tym zjawisku w okresie od wprowadzenia stanu wojennego do końca czerwca roku 1987¹². Czy podobnie było w przypadku prezentowanego dokumentu? Na pewno Biuro Studiów SB tworzyło tego typu analizy na podstawie ankiet rozsyłanych do jednostek terenowych SB najpóźniej od końca 1985 r.¹³, a według Pawła Piotrowskiego procedura tworzenia ankiet w WUSW trwała już od maja roku 1982¹⁴.

¹¹ AIPN, 1585/4773, Analiza zagrożenia działalnością nielegalnych grup i struktur według stanu na 30 VI 1985 r., 10 VII 1985 r., k. 2–14. Część danych z powyższej analizy została przytoczona przez autora w innej publikacji. Zob. G. Wołek, *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu w latach 1980–1990* [w:] *Drugi obieg wydawniczy w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztołd-Seń, N. Jarska, J. Olszok, Warszawa 2016, s. 426.

¹² J. Olszok, G. Wołek, *Drugi obieg wydawniczy w oczach Służby Bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21), s. 369–435. Inną, krótszą wersję tego dokumentu opublikował G. Wałigóra, *Analiza Departamentu III MSW na temat niezależnego ruchu wydawniczego w połowie 1987 roku* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 5, red. Ł. Kamiński, G. Wałigóra, Wrocław 2006, s. 170–182.

¹³ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr), 053/2177, Pismo szefa SB gen. Władysława Ciastonia do zastępcy szefa WUSW ds. SB we Wrocławiu, 8 XI 1985 r., k. 90.

¹⁴ P. Piotrowski, *Wrocławska opozycja w 1986 roku w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2 (4), s. 317.

Zapewne na podstawie podobnych ankiet powstała także analiza podziemia z lipca roku 1985¹⁵. Bez względu na metodologię pozyskiwania danych Biuro Studiów SB nie uwzględniło w żadnym ze znanych zestawień działalności Wydziału XI Departamentu I MSW oraz jednostek WSW. Jest to o tyle istotne, że komunistyczny wywiad po wprowadzeniu stanu wojennego nie tylko intensywnie zajmował się zwalczaniem zagranicznych środowisk wspierających podziemie, lecz także podejmował działania wewnątrz kraju, zwłaszcza na styku podziemie–emigracja. Rozpoznawał w ten sposób szlaki przerzutowe i kurierów, ale siłą rzeczy miał też wiedzę o krajowych środowiskach opozycyjnych (umieszczał w nich także agenturę). Wywiad odegrał istotną rolę m.in. w operacjach aresztowania w 1986 r. ukrywających się liderów podziemia Bogdana Borusewicza i Zbigniewa Bujaka. Aktywne w inwigilacji podziemia lat osiemdziesiątych były również jednostki WSW. W tej materii stan wiedzy historycznej jest jednak jeszcze mniejszy. Wiadomo, że w 1982 r. WSW odegrało decydującą rolę w akcji zatrzymania Władysława Frasyniuka, brało także aktywny udział w poszukiwaniach innych ukrywających się przywódców podziemia. Poszerzenie wiedzy o współpracy (bądź jej braku) w konkretnych sprawach wymaga dalszych badań w przetrzebionych dokumentach tych jednostek. Z poniższego dokumentu i publikacji Wojciecha Sawickiego wynika, że nawet jeżeli wywiad i WSW współpracowały z Biurem Studiów SB przy niektórych operacjach, to jednak nie przesyłały do niego danych analitycznych, które by uwzględniano w zestawieniach zbiorczych¹⁶. Obserwacja samego procesu pozyskiwania danych wskazuje wyraźnie, że Biuro Studiów SB było jednostką nadrzędną dla wszystkich jednostek SB, z wyłączeniem wywiadu. Funkcjonariusze Biura Studiów SB mogli swobodnie przejmować wybrane sprawy, a nawet podkradać agenturę i techniczne środki pracy operacyjnej, nie informując o tym esbeków z innych jednostek¹⁷. Nie mieli takiej pozycji jedynie względem wywiadu (kontrwywiadu już tak) oraz WSW.

Podobne analizy ilościowo-jakościowe podziemia tworzono nie tylko w Biurze Studiów SB, lecz także w Departamencie III MSW (opierały się najczęściej na własnych danych operacyjnych departamentu oraz jego wydziałów wojewódzkich) oraz w Zespole Analiz MSW, któremu przewodził mjr Wojciech Garstka. Mimo że Zespół Analiz stanowił w końcówce lat osiemdziesiątych główne zaplecze analityczne dla kierownictwa MSW, to też nie dysponował pełnymi danymi. Przykładowo: po X Zjeździe Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) analizę krajowego podziemia oparto jedynie na informacjach z wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych (WUSW). Opozycjoniści inwigilowani

¹⁵ *Ibidem*, s. 321–341; AIPN, 1585/4773, Analiza zagrożenia działalnością nielegalnych grup i struktur według stanu na 30 VI 1985 r., 10 VII 1985 r., k. 2–14; AIPN Wr, 053/2177, WUSW Wrocław, Analizy nielegalnych grup i struktur działających we Wrocławiu i województwie 1984–1986, k. 90–169; G. Wołk, *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu...*, s. 425–426.

¹⁶ Zob. W. Bagieński, *Wydział XI Departamentu I MSW i kierunki działania wywiadu w walce z opozycją w latach osiemdziesiątych* [w:] W. Bagieński, S. Cenckiewicz, P. Woyciechowski, *Konfidenci*, Warszawa 2015, s. 522–547, 561–599; L. Kowalski, *Krótsze ramię Moskwy. Historia kontrwywiadu wojskowego PRL*, Warszawa 2017, s. 717–930; P. Piotrowski, „Solidarność Walcząca” w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa, „Biuletyn IPN” 2005, nr 7–8 (54–55), s. 87–88; *idem*, *Kufel i jego kompania. Tajni współpracownicy wojskowych służb specjalnych*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 3 (50), s. 52–54.

¹⁷ G. Wołk, *Tajna broń Kiszczaka*, „Historia Do Rzeczy” 2017, nr 8 (54), s. 73–75.

przez jednostki SB z centrali MSW nie zostali w niej uwzględnieni. Z zachowanych analiz tworzonych w Biurze Studiów SB wynika, że gdy tego typu zestawienia powstawały w tej jednostce, brano pod uwagę także działalność jednostek centralnych SB¹⁸.

Przedstawiony obraz opozycji *Anno Domini* 1988 jest widziany oczyma analityków elitarnej komórki Służby Bezpieczeństwa, tj. Biura Studiów Służby Bezpieczeństwa MSW. Była to jednostka SB utworzona w początkach stanu wojennego. Historycy nie byli zgodni, kiedy dokładnie to nastąpiło. Wydaje się, że wątpliwości ostatecznie rozstrzygnął Witold Bagieński, który ustalił, że formalnie jednostka powstała 15 stycznia 1982 r. Decyzję o jej utworzeniu gen. Czesław Kiszczak podjął jednak 25 listopada 1981 r., a więc jeszcze przed wprowadzeniem stanu wojennego. Z kolei regulamin organizacyjny Biura Studiów SB przyjęto dopiero 1 czerwca 1982 r., tj. pół roku po jego formalnym utworzeniu. Od 1983 r. zaczęto tworzyć jednostki terenowe Biura Studiów SB, które nazwano Inspektoratami II wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych. Pierwszy powołano w kwietniu 1983 r. w Gdańsku, kolejne w Nowym Sączu (działał od lutego 1986 do października 1988 r.) oraz we Wrocławiu (w styczniu 1987 r. przekształcony z istniejącej od listopada 1986 r. Grupy Specjalnej). W drugiej połowie 1988 r. Inspektoraty II powstawały w województwach: bydgoskim, katowickim, krakowskim, piotrkowskim, poznańskim i toruńskim. Zajmowały się inwigilacją najważniejszych osób oraz organizacji w opozycji (m.in. Tymczasową Komisją Koordynacyjną NSZZ „Solidarność”, Solidarnością Walczącą, Lechem Wałęsą czy Bogdanem Borusewiczem). Biuro Studiów SB – co istotne dla prezentowanej analizy – miało możliwości nieograniczonego korzystania z zasobów pozostałych jednostek operacyjnych SB (z wyłączeniem Departamentu I MSW). Mogło przejmować od nich aktywną agenturę, chronić przed niepożądanymi działaniami środowiska, w których prowadzono operacje, a także mieć dostęp do dokumentacji wytworzonej przez inne pioniry SB. W związku z tym opracowywane przez nie analizy ilościowe wykorzystywały niemal cały zasób ówczesnej wiedzy SB na temat opozycji i osób w nią zaangażowanych¹⁹.

Dokument opracowano najprawdopodobniej w końcu maja 1988 r., a najpóźniej do Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych wpłynął w pierwszym tygodniu czerwca 1988 r.

¹⁸ AIPN, 0752/1, t. 5, Analiza stanu grup i struktur konspiracyjnych w kraju po X Zjeździe PZPR, 29 VII 1986 r., k. 9–10. Dane liczbowe z analizy z lipca 1986 r. przytaczali Antoni Dudek oraz Andrzej Friszke. Z kolei dane Biura Studiów SB na temat podziemia według stanu na koniec czerwca 1985 r. zostały opublikowane przez autora wstępu. O ile traktuje on – wspólnie z Antonim Dudkiem – dane SB jako wiarygodne, o tyle Andrzej Friszke określił je mianem „skrajnie niepoważnych”. Wydaje się, że Friszke nie znał metodologii powstawania tego typu zestawień, stąd jego krytyczna ocena. Podważał on m.in. stosowane przez esbeckich analityków kategorie działalności opozycyjnej, a także sztywne przyporządkowanie osób do którejś z nich. Jeżeli pozna się wytyczne kierownictwa SB odnośnie do tworzenia tych ankiet, to dane liczbowe oraz stosowane kategorie opozycyjności stają się bardziej czytelne. Oczywiście wciąż są to jedynie szacunki SB dotyczące skali antysystemowego podziemia, niemniej jednak – wobec braku innych danych – pozostają głównym punktem odniesienia do dyskusji nad liczbą opozycjonistów w latach osiemdziesiątych. Zob. A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 61; A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna...*, s. 159; G. Wołek, *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu...*, s. 424–426.

¹⁹ W. Bagieński, *Wydział XI Departamentu I MSW i kierunki działania wywiadu...*, s. 522–523; S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk–Warszawa–Kraków 2008, s. 138; P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1 (4), s. 78–79; G. Wołek, *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu...*, s. 419–426; *idem*, *Tajna broń Kiszczaka...*, s. 73–75.

(o czym informuje adnotacja poczyniona przez płk. Stanisława Derenia). Był to specyficzny czas – zwłaszcza dla funkcjonariuszy SB – gdyż większość struktur postsolidarnościowych prowadziła *de facto* jawną działalność. Równocześnie esbecy w dalszym ciągu je inwigilowali, posuwając się niekiedy do profilaktycznych zatrzymań opozycjonistów na 48 godzin bądź przeprowadzania rozmów ostrzegawczych. Z treści dokumentu wynika, że przedstawiane dane statystyczne gromadzono do końca kwietnia 1988 r., natomiast w części opisowej znalazła się ogólna analiza sytuacji w kraju po fali strajków z maja 1988 r.

Informacje na temat liczebności opozycji były nieustannie gromadzone przez różne jednostki SB. Odnosząc się jedynie do danych zebranych po wprowadzeniu stanu wojennego, esbecy analitycy szacowali, że przykładowo w maju 1982 r. – a więc w okresie stanu wojennego, w którym SB dążyła do likwidacji jak największej liczby podziemnych struktur – funkcjonowało 365 „nielegalnych grup i struktur”, a w okresie poprzedzającym obradujący od 29 czerwca do 3 lipca 1986 r. X Zjazd PZPR było ich wedle SB 340. W Biurze Studiów SB dostrzegano, że ta statystyka nie może być wyłącznym źródłem podczas badania dynamiki podziemia. W jednej z wewnętrznych analiz pisano m.in., że likwidowane struktury są zastępowane nowymi, ale „spadła zdecydowanie liczba osób aktywnie zaangażowanych w działalność konspiracyjną z ok. 21 tys. do niespełna 8 tys. Jednakże te 13 tys. osób działa w opozycji [...], ok. 2 mln osób stanowi specjalne zaplecze opozycji, która podejmuje wszelkie działania, by pozyskać dla swych celów tych ludzi”²⁰.

Do tej pory nie prowadzono badań mających na celu oszacowanie liczby osób zaangażowanych w działalność podziemną i opozycyjną w latach osiemdziesiątych. Badacze ograniczali się do podawania danych zebranych przez SB²¹. Publikowany dokument jest najprawdopodobniej ostatnim tego typu zestawieniem opracowanym przez Biuro Studiów SB przed jego likwidacją. Wynika z niego, że tuż przed rozpoczęciem rozmów Okrągłego Stołu w zainteresowaniu różnych jednostek SB były 293 struktury opozycyjne. Widać, że ulegało to zmianom. W maju 1986 r. było ich 352, w listopadzie 1986 r. – 292. Do połowy 1988 r. ta liczba kształtowała się na zbliżonym poziomie. Dopiero w maju 1988 r. znacznie wzrosła – do 338 rozpracowywanych grup opozycyjnych. Biorąc pod uwagę, że w porównaniu z wcześniejszym okresem na poziomie jednostek centralnych SB nastąpił nieznaczny spadek liczby inwigilowanych grup, należy sądzić, że bezpieka zaczęła inwigilować dynamicznie odtwarzające się struktury zakładowe „Solidarności” w innych miastach niż główne bastiony opozycji. Być może ta liczba w późniejszym okresie jeszcze wzrosła, gdyż są to dane sprzed obu wspomnianych fal strajkowych z 1988 r. Co ciekawe, SB uznała, że w połowie 1988 r. w czterech województwach (kaliskim, łomżyńskim, przemyskim i sieradzkim) nie istniały żadne aktywne struktury opozycyjne.

²⁰ AIPN, 1585/4773, Rys historyczny podziemia politycznego w Polsce, [I poł. 1986 r.], k. 25. Co ciekawe, w badaniach przeprowadzonych przez CBOS w 2013 r. wśród osób, które ukończyły 40. rok życia, aż 800 tys. działało w opozycji, podając jako jej formy: aktywność w podziemnych strukturach „Solidarności”, druk i kolportaż wydawnictw drugiego obiegu, lub było represjonowanych za udział w manifestacjach. Zob. <https://www.rp.pl/artyku/1043306-Tylu-nas-walczyl-z-PRL.html>, dostęp: 15 I 2019 r.

²¹ A. Dudek, *Reklamowana rewolucja...*, s. 61; A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna...*, s. 159; G. Wołk, *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu...*, s. 424–426.

W prezentowanym dokumencie kilkakrotnie występują odwołania do danych z wcześniejszego zestawienia, tj. z października 1987 r. Ciekawe wydaje się zestawienie prezentowanych poniżej danych ze starszym dokumentem opisującym stan esbeckiej wiedzy o opozycji z liczbami odnoszącymi się do wcześniejszych okresów. Wedle funkcjonariuszy SB w maju 1982 r. było 365 grup opozycyjnych, w maju 1984 r. – 456, po czym ta liczba spadła do 355 w grudniu 1984 r. i ponownie wzrosła do 403 w czerwcu 1985 r. Widać także wyraźne i trwałe skupienie się opozycji w miastach, szczególnie w Warszawie, Wrocławiu, Gdańsku i Krakowie, które wspólnie stanowiły zdecydowaną większość odnotowywanych przez SB inicjatyw opozycyjnych²².

Podczas analizy danych liczbowych dotyczących osób tworzących opozycję schyłku lat osiemdziesiątych warto przyjrzeć się kwestiom definicyjnym. O ile bowiem takie kategorie jak drukarze czy kolporterzy wydają się oczywiste, o tyle już kategoria „sympatyków” wymaga doprecyzowania. Wedle wytycznych kierownictwa SB tym mianem określano „osoby o przychylnym stosunku do działalności podziemnej, potencjalnych kandydatów do pracy konspiracyjnej”²³.

Tabela 1. Rozpoznanie przez jednostki SB osób zaangażowanych w działalność opozycyjną

		XII 1984	VI 1985	XII 1985 ²⁴	V 1986 ²⁵	X 1987	V 1988
1.	Aktyw kierowniczy	1611	1655	1480	1300	1260	1503
2.	Kolporterzy	1848	1544	1370	1300	903	1009
3.	Drukarze	289	258	230	210	211	202
4.	Łącznicy	703	592	470	300	291	296
5.	Kurierzy	–	–	–	–	66	62
	Łącznie	4451	4049	3350	3110	2731	3072
6.	Sympatycy	32 228	31 071	22 000	14 500 ²⁶	16 735	19 449
7.	Wspierający	9607	8644	8500	6300	–	–
8	Całość	46 286	43 764	33 850	23 910	19 466	22 521

Źródło: AIPN, 1585/4773; 1585/17927; 0752/1, t. 5; W. Sawicki, *Podziemie antykomunistyczne...*

²² AIPN, 1585/4773, Analiza zagrożenia działalnością nielegalnych grup i struktur według stanu na 30 VI 1985 r., 10 VII 1985 r., k. 2–3.

²³ P. Piotrowski, *Wrocławska opozycja w 1986 roku...*, s. 324.

²⁴ Dane Zespołu Analiz MSW, najprawdopodobniej bez danych z Biura Studiów SB.

²⁵ Dane Zespołu Analiz MSW, najprawdopodobniej bez danych z Biura Studiów SB.

²⁶ Antoni Dudek podaje liczbę 4500, jednak jest ona błędna, podobnie jak stan liczbowy „sympatyków” z grudnia 1985 r. Zob. AIPN, 0752/1, t. 5, Analiza stanu grup i struktur konspiracyjnych w kraju po X Zjeździe PZPR, 29 VII 1986 r., k. 9.

Najważniejsze dane w przedstawionej analizie dotyczą oceny stanu penetracji opozycji przez SB. W połowie 1988 r. prowadzono 338 spraw skierowanych przeciwko grupom opozycyjnym: najwięcej przypadło funkcjonariuszom pionów III (167) oraz V (119). Biuro Studiów SB, w tym Inspektoraty II, prowadziło działania wobec 14 grup i struktur uznanych za najgroźniejsze. Pozostałe pioniki kierowały pojedynczymi sprawami. W porównaniu z danymi z października 1987 r. nastąpił zauważalny wzrost spraw (338 wobec 284). Podział między jednostki wciąż wyglądał podobnie. Ciekawe jest to, że Biuro Studiów SB miało stałą liczbę prowadzonych spraw, tj. 14.

Sami funkcjonariusze oceniali, że w połowie 1988 r. w pełni kontrolują 38 struktur, tj. 11 proc. ogółu, aż 278 kontrolują „doraźnie” (82 proc.), a zaledwie 22 grupy (7 proc.) działają całkowicie poza wiedzą SB. Dodatkowo esbecy analitycy przyznawali, że 78 grup (23 proc.) mają rozpoznanych w pełni, 216 (64 proc.) częściowo, a 44 (13 proc.) słabo bądź wcale. Wynika z tego, że co czwarta grupa opozycyjna działała pod „pełną kontrolą” SB! Esbecy postulowali dalsze zwiększenie tej liczby, która w ich ocenie była niewystarczająca. Dlaczego? Wydaje się, że pomimo na pozór optymistycznych danych dotyczących penetracji podziemia nad samym zjawiskiem nie udało się przejąć kontroli. Sukcesy w inwigilacji poszczególnych grup, być może nawet o dużym znaczeniu, w dalszym ciągu nie wystarczały do opanowania podziemia powstałego po wprowadzeniu stanu wojennego. I to mimo że w tym czasie wykorzystywano do tego blisko 2000 osobowych źródeł informacji (OZI, w październiku 1987 r. – 1707).

Na początku 1989 r. płk Waław Król, ówczesny wicedyrektor Departamentu III MSW, stwierdził wprost, że jego podwładni nie mają „dotarcia operacyjnego” do 250–300 czołowych działaczy opozycji²⁷. Po zestawieniu tych danych z prezentowanym dokumentem wynika, że SB we własnej ocenie nie miała wiedzy o blisko 20 proc. „aktywu kierowniczego”. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że pion III prowadził w połowie 1988 r. 167 z 338 spraw dotyczących opozycji, i jednocześnie założymy, iż w innych pionach sytuacja rysowała się podobnie, to można pokusić się o hipotezę, że w okresie bezpośrednio poprzedzającym obrady Okrągłego Stołu jednostki SB nie miały wiedzy o ok. 50 proc. „aktywu kierowniczego”.

Oczywiście to tylko domniemanie, choć oparte na analizie jednej z podstawowych jednostek prowadzących inwigilację podziemia. W kwietniu 1988 r. departamenty III i V MSW łącznie prowadziły 286 spraw operacyjnych, co stanowiło 85 proc. wszystkich spraw skierowanych przeciwko podziemi. Te dane dotyczą jednak ogółu zjawiska. Jest bowiem oczywiste, że kluczowe sprawy prowadziło Biuro Studiów SB. Czy i tam tak surowo oceniano stan rozpoznania opozycji? Wydaje się, że niekoniecznie. Sugeruje to jeden z końcowych wniosków prezentowanego raportu, w którym jest mowa o „stałym nasyceniu agenturą kierowniczych ogniw opozycji w celu rozpoznania ich zamierzeń, szerzenia dezinformacji i hamowania inicjatyw”. Gdyby „kontrola operacyjna” była w ocenie analityków SB zadowalająca, ten punkt brzmiałby inaczej. Zapewne postulowano by „utrzymanie” agentury na dotychczasowym poziomie.

²⁷ AIPN, 01907/88, Wystąpienie płk. Waławy Króla, zastępcy dyrektora Departamentu III MSW, na naradzie kierowniczej pionu „B”, 5–6 I 1989 r., k. 12–12v.

Podstawą edycji jest dokument przechowywany w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (w zespole Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych, sygn. AIPN, 1585/17927). W toku edycji poprawiono błędy interpunkcyjne i ortograficzne oraz ujednolicono pisownię. Edycję dokumentu zaopatrzone w przypisy wyjaśniające kluczowe terminy fachowe stosowane w wewnętrznej korespondencji Służby Bezpieczeństwa. Wprowadzono również krótkie biogramy wymienionych osób oraz informacje na temat organizacji pojawiających się w treści dokumentu. Podczas ich przygotowywania korzystano z ogólnodostępnych opracowań i baz danych. W przypadku terminów związanych z SB podstawę stanowiły badania autora oraz słownik terminów zamieszczony przy inwentarzu internetowym IPN (inwentarz.ipn.gov.pl). W kwestii struktur opozycyjnych oraz zamieszczonych biogramów podstawą zapisu były hasła zamieszczone w *Encyklopedii Solidarności* (encysol.pl) i katalogu funkcjonariuszy z Biuletynu Informacji Publicznej IPN (katalog.bip.ipn.gov.pl). Zamieszczono także przypisy odwołujące się bezpośrednio do dokumentów, o których mowa w przedmiotowej analizie.

1988 [maj], Warszawa – Opracowanie „Ocena funkcjonowania nielegalnych struktur według danych na dzień 30 kwietnia 1988 r.” przygotowane przez funkcjonariuszy Biura Studiów SB MSW na podstawie materiałów przesłanych z pozostałych jednostek SB oraz wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych jako materiał analityczny dla kierownictwa MSW

Warszawa, 1988

Tajne spec[jalnego] znaczenia

Ocena

funkcjonowania nielegalnych struktur według danych na dzień 30 IV 1988 roku^a

Działacze opozycji, dyskutując w roku ubiegłym taktykę dalszej aktywności dla nielegalnie funkcjonujących struktur, przyjęli jako główny kierunek podjęcie wysiłków na rzecz jawności swojego istnienia. Miał on mocniej niż dotychczas uzasadniać fakt działania w Polsce niezależnych struktur, wykształconych i zdecydowanych działać w celu ukonstytuowania zasad pluralizmu związkowego, politycznego i społecznego. Wyrazem przyjęcia tej koncepcji było między innymi powołanie w dniu 25 X 1987 roku jawnego kierownictwa b[ylej] NSZZ „S[olidarność]” w postaci tzw. Krajowej Komisji Wykonawczej¹ oraz grupy inicjatywnej reaktywowania PPS². Zdynamizowali swoje działania aktywiści struktur KPN³, WiP⁴, NZS⁵, głosząc potrze-

^a Powyżej dwie odrębne adnotacje: [fragment nieczytelny] St[anisław] Dereń: pr[o]sba o zmianę 6.06.88 [podpis nieczytelny] oraz T[owarzystwo] Szarkowski: Dokument do zwrotu – tylko komu? [podpis nieczytelny] 10 I [19]89. Stanisław Dereń (ur. 1931) – od 1948 r. funkcjonariusz MBP, m.in. oficer Departamentu Śledczego MBP, Departamentu VII KdsBP; Biura Śledczego MSW (1971–1974 zastępca dyrektora); 16 II 1988 – 15 XI 1989 dyrektor Zespołu MSW w Gabinetie Ministra Spraw Wewnętrznych. Jerzy Szarkowski (ur. 1931) – od 1953 r. funkcjonariusz MBP, m.in. oficer Wydziału V i III WUBP w Warszawie, następnie Wydziału III i Wydziału Śledczego KS MO, 1976–1982 w Biurze Śledczym MSW, 16 II 1982 – 20 III 1990 oficer w Zespole MSW w Gabinetie Ministra Spraw Wewnętrznych.

¹ Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność” (KKW) – organ kierowniczy związku powołany w miejsce Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej (TKK) NSZZ „Solidarność” i Tymczasowej Rady NSZZ „Solidarność”. Na jej czele stanął Lech Wałęsa. KKW była inwigilowana przez Biuro Studiów SB MSW w ramach sprawy krypt. „Syndyk”.

² Polska Partia Socjalistyczna (PPS) – partia polityczna reaktywowana w kraju 15 XI 1987 r. i odwołująca się do tradycji przedwojennej PPS oraz polskiego ruchu socjalistyczno-niepodległościowego. Pierwszym przewodniczącym został Jan Józef Lipski, a Radę Polityczną tworzyli: Władysław Kunicki-Goldfinger, Józef Pinior, Andrzej Malanowski, Piotr Ikonowicz, Andrzej Aleksander Kowalski. W pierwszej połowie 1988 r. nastąpił rozpad PPS na dwie frakcje: tzw. starych (m.in. z J.J. Lipskim i W. Kunickim-Goldfingerem) i młodych (m.in. Piotr Ikonowicz i Grzegorz Ilka). Inwigilowana przez Departament III MSW w ramach SOR krypt. „Karierowicze”.

³ Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) – partia polityczna o profilu państwotwórczym, utworzona 1 IX 1979 r. Jej wieloletnim przewodniczącym był Leszek Moczulski, a w Radzie Politycznej zasiadali w różnych okresach m.in. Romuald Szeremietiew, Tadeusz Stański, Andrzej Szomański, Krzysztof Król, Dariusz Wójcik. Głównym celem programowym KPN było odzyskanie przez Polskę niepodległości. Inwigilowana przez Departament III MSW w ramach SOR krypt. „Oszuści”.

⁴ Ruch „Wolność i Pokój” (WiP) – organizacja opozycyjna o programie pacyfistycznym i ekologicznym, założona 14 IV 1985 r. przez byłych działaczy Niezależnego Zrzeszenia Studentów i KPN. Głównymi celami działalności WiP były wprowadzenie zastępczej służby wojskowej oraz protesty przeciwko budowie elektrowni jądrowej w Żarnowcu. Inwigilowana przez Departament III MSW w ramach SOR krypt. „Błękitni”.

⁵ Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS) – opozycyjna organizacja studencka powstała na fali strajków sierpniowych w 1980 r. 18–19 X 1980 r. odbył się zjazd, na którym przyjęto nazwę dla ogólnopolskiej struktury.

bę jawności w podejmowanych działaniach. Ta koncepcja kierownictwa krajowego opozycji była rozwijana przez różne regionalne ich odpowiedniki w mijającym półroczu.

Zjawiska te potwierdzają dane uzyskane w materiałach stanowiących podstawę niniejszej oceny.

I. Dynamika zmian ilościowych nielegalnych struktur

Z analizy danych wynika, że na terenie kraju rozpoznano 338 nielegalnych struktur i jedynie Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych⁶ w Kaliszu, Łomży, Przemysłu i Sieradzu nie odnotowały tego zagrożenia. Należy zauważyć, że w okresie od października 1987 roku do maja br. nastąpił wzrost liczby nielegalnych struktur z 284 do 338, tj. o 54.

1. Liczba nielegalnych struktur w latach 1986–1988

Lp.		V 1986	XI 1986	IV 1987	X 1987	V 1988
1	Struktury rozpracowywane przez WUSW	316	259	264	250	311
					przyrost o 61	
2	Struktury rozpracowywane przez jednostki centrali MSW	36	33	29	34	27
					spadek o 7	
3	Ogółem	352	292	293	284	338
					przyrost o 54	

Porównanie danych szczegółowych z październikiem 1987 r. wykazuje następujące przewartościowanie:

1. W rozpracowaniu WUSW znajdują się o 63 grupy więcej, przy czym w Lublinie o 11, Szczecinie o 9, Łodzi, Toruniu i Poznaniu o 6;
2. Służba Bezpieczeństwa dokonała rozwiązania 61 struktur, w tym we Wrocławiu – 7, Szczecinie – 6 oraz w Toruniu, Gdańsku i Krakowie – po 3;
3. Ujawniono istnienie 98 (wzrost prawie o 100 proc.) nowych struktur, w tym w Szczecinie – 14, Lublinie – 9, Toruniu – 8, Łodzi – 7 i Wrocławiu – 6;

Zdelegalizowana, podobnie jak „Solidarność”, po wprowadzeniu stanu wojennego. Część jej działaczy prowadziła działalność podziemną. 10 I 1987 r. reaktywowano Krajową Komisję Koordynacyjną NZS. 22 IX 1989 r. w wyniku decyzji sądu NZS zalegalizowano. Reaktywowano pod koniec lat osiemdziesiątych. NZS był inwigilowany przez poszczególne wydziały III WUSW w ramach SOR dotyczących środowiska akademickiego z poszczególnych uniwersytetów.

⁶ Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych (WUSW) – jednostka terenowa MSW utworzona w 1983 r. w miejsce komend wojewódzkich MO. W jej ramach funkcjonowały zarówno jednostki SB, jak i MO oraz pionierzy administracyjne obsługujące obie służby.

4. Nie uległa zmianie liczba grup trwale działających – 224 (porównawczo 226), natomiast wzrosła do 16 liczba struktur, które wznowiły działalność po okresie co najmniej rocznej bezczynności;

5. Aglomeracjami o najwyższym stopniu zagrożenia nielegalną działalnością są: Warszawa – 31 grup, Wrocław – 29, Szczecin – 28, Kraków – 24, Toruń – 21, Gdańsk – 19, Lublin – 18 i Łódź – 16. W wymienionych ośrodkach funkcjonuje 58 proc. ogólnej liczby nielegalnych struktur. Utrzymuje się zjawisko koncentrowania się zagrożenia w dużych – tradycyjnych aglomeracjach miejskich;

6. Ujawniona aktualnie liczba struktur zbliżona jest do wielkości z maja 1986 roku, tj. okresu bezpośrednio przed amnestią i wprowadzenia Ustawy o szczególnym postępowaniu wobec sprawców niektórych przestępstw.

Na wzrost liczby nielegalnych struktur wpłynęły następujące czynniki:

- kontynuowanie przez opozycję działań w nurcie jawności – w ich rozumieniu. Realizowane są w tej mierze decyzje KKW poprzez tworzenie „jawnych” struktur kierowniczych w byłych regionach NSZZ „Solidarność”. Takie grupy, pod nazwą RKW lub RKK⁷, funkcjonują w województwach: szczecińskim, koszalińskim, słupskim, gdańskim, białostockim, toruńskim, bydgoskim, gorzowskim, poznańskim, łódzkim, warszawskim, lubelskim, krakowskim, bielskobialskim, katowickim, wrocławskim oraz piotrkowskim i rzeszowskim;

- akcja powoływania i prób rejestracji komitetów założycielskich „Solidarności” w zakładach i instytucjach pracy, w rozpracowaniu jest 50 tego typu grup;

- rozbudowa struktur terenowych grup inicjatywnych partii politycznych typu PPS, PPN⁸, LDP „N”⁹ i KPN oraz grup młodzieżowych, zwłaszcza NZS. Piony III Służby Bezpieczeństwa¹⁰ rozpoznały o 25 grup więcej;

- wzrost aktywności struktur wiejskich, pionierzy VI¹¹ stwierdziły o 13 grup więcej.

Te zjawiska związane są bezpośrednio z sytuacją ekonomiczną i społeczno-polityczną kraju.

⁷ W większych ośrodkach podziemnej „Solidarności” powstawały struktury koordynujące działalność opozycyjną na terenie miasta lub całego regionu. Przyjmowały różne nazwy, np. Regionalnych Komisji Wykonawczych (RKW), Regionalnych Komisji Koordynacyjnych (RKK) lub Tymczasowych Zarządów Regionu. Charakteryzowało je nieformalne podporządkowanie TKK NSZZ „Solidarność”.

⁸ Polska Partia Niepodległościowa (PPN) – konspiracyjna partia polityczna o profilu niepodległościowym, utworzona 22 I 1985 r. przez Romualda Szeremietiewa, Tadeusza Stańskiego, Tadeusza Jandziszaka, Macieja Pstrąga-Bieleńskiego oraz Zygmunta Goławskiego po opuszczeniu przez nich KPN. Była inwigilowana przez Departament III MSW w ramach SOR krypt. „Hydra”.

⁹ Liberalno-Demokratyczna Partia „Niepodległość” (LDP „N”) – konspiracyjna partia polityczna o profilu niepodległościowym, powstała 11 XI 1984 r. w środowisku podziemnego pisma „Niepodległość”. Głównym autorem koncepcji i programu oraz organizatorem LDP „N” był Jerzy Targalski. Partia była inwigilowana przez Departament III MSW w ramach SOR krypt. „Libra”.

¹⁰ Pion III – w centrali MSW w randze departamentu, w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych – wydziału. Zajmował się zwalczaniem opozycji oraz „zabezpieczeniem operacyjnym” środowisk twórczych i naukowych (np. uczelnie wyższe, PAN, SDP, aktorzy, naukowcy itp.). W sierpniu 1989 r. został przekształcony w Departament Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa (w województwach – wydziały).

¹¹ Pion VI – utworzony w grudniu 1984 r. na bazie trzech komórek organizacyjnych pionu IV, w centrali MSW w randze departamentu, w WUSW – wydziału. Zajmował się sektorem rolnictwa i leśnictwa. W sierpniu 1989 r. został włączony do nowo utworzonego pionu Ochrony Gospodarki.

II. Zróżnicowanie programu i podział organizacyjny nielegalnych struktur

Rozpoznanie powiązań organizacyjnych i programowego podporządkowania nielegalnych struktur wskazuje, iż z ogólnej liczby 338:

- podległych KKW i jej regionalnym odpowiednikom jest 106 struktur, tj. 31,5 proc.;
- utożsamiających się z nurtem „Solidarności Walczącej” jest 21 struktur, tj. 6 proc.;
- wskazujących na swoją samodzielność i brak podporządkowania określonym centrom decyzyjnym – 96 struktur, tj. 28,5 proc.;
- wiążących się z ruchami o charakterze partii politycznych, organizacji społecznych, zawodowych i duszpasterstw – 115 struktur, tj. 34 proc.

Charakterystycznym zjawiskiem jest znaczny przyrost grup o profilu politycznym lub społecznym przy zachowaniu proporcji grup typu związkowego. Dane te świadczą o przewartościowaniu opozycji w kierunku zróżnicowania jej zasad programowych na rzecz przewagi ruchów politycznych i społecznych, z tendencją do jawnej działalności.

III. Zasięg oddziaływania nielegalnych struktur

W ocenie tego problemu analizowano dwa aspekty:

- zasięgu terytorialny wraz z określeniem miejsca funkcjonowania i powiązań organizacyjnych nielegalnych grup;
- podatności określonych środowisk społecznych na działalność organizacyjną i programową określonych grup.

Uzyskane dane wskazują na wzrost liczby grup prowadzących działalność na terenie jednego lub kilku zakładów pracy z 65 w październiku 1987 roku do 99 obecnie. Pozostałe struktury koncentrują swoją działalność na terenie:

- miast – 90 struktur;
- wsi – 11 struktur;
- regionu – 72 struktury;
- kilku regionów – 54 struktury.

Analiza porównawcza oddziaływania nielegalnych struktur na określone środowiska społeczne wykazuje, iż nadal najbardziej zagrożone pozostają grupy inteligenckie wraz z młodzieżą studencką, a następnie robotnicze. Należy zaznaczyć wzrost wpływów opozycji w tych środowiskach. Stwierdzono charakterystyczne zjawisko procentowego wzrostu liczby nielegalnych grup, które obecnie mają wpływ na postawy środowiska. Można rozważać, czy sytuacja taka spowodowana jest wzrastającą ofensywnością opozycji, czy też spadkiem swoistej odporności środowisk społecznych na oddziaływanie propagandowe nielegalnych ugrupowań.

IV. Liczba członków nielegalnych struktur

W związku ze wzrostem liczby nielegalnych grup i struktur zanotowany został wzrost liczby ich aktywnych kierowniczych z 1260 do 1503 osób. W pozostałych poddanych ocenie kategoriach uzyskane wyniki kształtują się następująco:

		X 1987	V 1988
1.	Aktyw kierowniczy	1260	1503
2.	Kolporterzy	903	1009
3.	Drukarze	211	202
4.	Łącznicy	291	296
5.	Kurierzy	66	62
	Ogółem poz. 1–5	2731	3072
6.	Sympatycy	16 735	19 449

Z posiadanego rozpoznania wynika, że w okresie minionego półrocza Służba Bezpieczeństwa ujawniła w kategorii aktywu kierowniczego opozycji dwa charakterystyczne zjawiska:

1. **włączanie się do działalności osób, które dotychczas nie były bezpośrednio związane ze strukturami, a jedynie występowały^b jako nieujawniony ich „drugi garnitur”;**
2. **nowo powstałe struktury wysunęły swoje nowe kierownictwa, tj. osoby niebędące dotychczas w rozpracowaniu^{12c}.**

V. Formy działania nielegalnych struktur

V.1. Przejawy działalności nielegalnych struktur.

Podstawową formą działalności nielegalnych struktur jest kolportaż wydawnictw bezdebitowych. Prowadzą go 272 struktury, tj. 81 proc. ogółu. Natomiast 196 struktur, tj. 58 proc., zajmuje się organizowaniem zróżnicowanej działalności wydawniczej.

Na zbliżonym poziomie pozostają natomiast dwie inne formy, a mianowicie prowadzenie zbiorów środków finansowych (160 struktur) oraz organizowanie akcji protestacyjnych (161 struktur). Przy określaniu przeznaczenia zebranych środków pieniężnych najważniejsze są w kolejności: działalność wydawnicza, pomoc tzw. represjonowanym, a także zakup materiałów i sprzętu. Natomiast organizowane akcje protestacyjne obejmują w pierwszym rzędzie rozsyłanie petycji, apeli, manifestacje uliczne oraz nierespektowanie decyzji administracyjnych.

Stwierdzono, że 58 nielegalnych struktur podjęło działania celem włączenia swych przedstawicieli do oficjalnych organizacji społeczno-zawodowych. W poprzedniej ocenie stwierdzono 44 tego typu przypadki.

^b *Fragment podkreślony odręcznie.*

^c *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹² Termin „w rozpracowaniu” oznaczał prowadzenie wobec danej osoby lub środowiska skoordynowanych działań operacyjnych przez komórkę SB, sformalizowanych w postaci Kwestionariusza Ewidencyjnego, Sprawy Operacyjnego Rozpracowania lub Sprawy Operacyjnego Sprawdzenia.

Należy stwierdzić, że niezmiennie wysokie wskaźniki zainteresowania nielegalnych struktur działalnością kolportażową i wydawniczą nabierają szczególnego znaczenia w sytuacji wzrastającej podatności środowisk na oddziaływanie propagandowe nielegalnych grup. Tym bardziej gdy warunki ekonomiczne w kraju stają się podstawą do propagandowego i demagogicznego wykorzystania i silniejszego akcentowania postulatów i żądań politycznych.

W tej sytuacji nawet materiały o szczególnie wrogiej wymowie antypaństwowej i antykomunistycznej mają zwiększoną nośność społeczną.

V.2. Miejsca spotkań nielegalnych struktur.

Uzyskane w tym względzie dane zobrazowano w poniższej tabeli, w ujęciu procentowym – dla wyraźniejszego ukazania zjawiska.

Lp.	Formy → Miejsce	Zebrania		Szkolenia organizacyjne		Wykłady, prelekcje		Działalność poligraficzna		Kolportaż		Działalność bibliotecz[na], wideo	
		X 1987	V 1988	X 1987	V 1988	X 1987	V 1988	X 1987	V 1988	X 1987	V 1988	X 1987	V 1988
1.	Mieszkania prywatne	70	70	20	18	11	9	31	31	39	37	14	13
2.	Pomieszczenia kościelne i sakralne	40	41	15	12	34	32	4	5	25	26	14	13
3.	Obiekty użyteczności publicznej	6	4	1	2	1	2	2	2	24	28	2	1

V.3. Stopień konspiracji w działalności nielegalnych struktur.

W ocenie poddano stopień wykorzystania przez nielegalne struktury określonych form konspiracji.

Z uzyskanych danych wynika, że:

- 40 proc. struktur korzysta w swojej działalności z pośrednictwa łączników (w badaniach z października 1987 r. – 55 proc.);
- 41 proc. posługuje się hasłami i pseudonimami (poprzednio 53 proc.);
- 38 proc. wykorzystuje lokale konspiracyjne (poprzednio 45 proc.);
- 19 proc. posługuje się własnymi urządzeniami poligraficznymi, komputerowymi, łączności UKF (poprzednio 15 proc.).

V.4. Związki nielegalnych struktur z zagranicą.

Z zebranych materiałów wynika, że 98 nielegalnych struktur ma kontakty z obywatelami państw kapitalistycznych lub tamtejszymi organizacjami związkowymi, ośrodkami dywersji ideologicznej. Korzystając z tego typu kontaktów, 34 grupy czerpią pomoc finansową, a 15 – sprzętową^d. Najczęściej współpraca taka jest utrzymywana z Francją, Szwecją, Belgią i RFN. Zauważyć jednak należy, że w przypadku kontaktów zagranicznych są one utrzymywane nie tylko za pośrednictwem kurierów, ale także osób prywatnych – uczestniczących jednorazowo w przekazywaniu materiałów i informacji.

V.5. Aktywność działania nielegalnych struktur.

Z ogólnej liczby 338 struktur 98, tj. 29 proc., prowadzi działalność w sposób ciągły, wykazując dużą aktywność.

174 struktury, tj. 51 proc., organizuje swoje działania programowe w sposób akcyjny i wykorzystuje propagandowo w tym celu określone wydarzenia społeczne, polityczne, ale także sytuację ekonomiczną kraju. Pozostałe 20 proc. struktur zostało ocenione jako mało aktywne lub nawet pasywne, a tym samym niestanowiące istotnych ogniw w programowym oddziaływaniu na społeczeństwo. W odniesieniu do oceny z października 1987 r. nie stwierdzono istotnych przewartościowań procentowych w omawianym zjawisku.

VI. Operacyjne rozpoznanie nielegalnych struktur

Stan operacyjnej kontroli¹³ nielegalnych struktur przedstawia się następująco:

- 38 struktur, tj. 11 proc., objętych jest pełną kontrolą operacyjną;
- 278 struktur, tj. 82 proc., objętych jest doraźną kontrolą operacyjną;
- 22 struktury, tj. 7 proc., nie jest objętych kontrolą.

Analiza danych odnoszących się do stopnia rozpoznania struktur wykazuje, iż 78 grup (23 proc.) rozpoznanych jest w pełni, 216 (64 proc.) częściowo, a 44 (13 proc.) pozostaje słabo rozpoznanych lub brak jest o nich danych.

Porównując obecnie uzyskane dane procentowe z poprzednią oceną, nie stwierdzono poprawy w stanie i stopniu operacyjnego rozpoznania struktur. Pozostaje pilnym zadaniem wzmocnienie przez Służbę Bezpieczeństwa rozpracowań struktur, które sklasyfikowane są jako znane częściowo i kontrolowane doraźnie.

^d Fragment podkreślony odręcznie.

¹³ Kontrola operacyjna – w analizach SB termin był różnie rozumiany. Bywało, że esbecy definiowali kontrolę operacyjną jako „pełne rozpoznanie, nieomal sterowanie grupą, posiadanie pełnej wiedzy o grupie” (AIPN, 1585/4773, Analiza zagrożenia działalnością nielegalnych grup i struktur według stanu na dzień 30 VI 1985 r., 10 VII 1985 r., k. 8). W prezentowanym dokumencie „kontrolą operacyjną” określano całokształt podejmowanych przez SB działań wobec inicjatyw uznanych za wrogie. „Pełna kontrola” była w tym przypadku stałym i systematycznym działaniem wobec wybranej grupy (lokowanie agentury, prowadzenie podsłuchów bądź obserwacji, przeprowadzanie kombinacji operacyjnych); „doraźna kontrola” sugeruje, że działania SB wobec tych grup podejmowano okresowo w momencie, gdy do jednostek SB wpłynęły sygnały (najczęściej w postaci donosów tajnych współpracowników) o aktywizacji danej grupy. Natomiast „nieobjęcie kontrolą” należałoby rozumieć jako nieprowadzenie jakichkolwiek działań operacyjnych wobec danej grupy mimo wiedzy o jej istnieniu.

Analizując liczbę osobowych źródeł informacji wykorzystywanych do rozpracowania nielegalnych struktur, stwierdzono ich wzrost z 1707 do 2004 TW¹⁴ i KO¹⁵. W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę na niepokojące zjawisko – znane z praktyki operacyjnej, jak i wynikające z analizy statystycznej – iż liczba osobowych źródeł informacji nie koreluje z danymi odnoszącymi się do stanu i stopnia rozpoznania nielegalnych struktur. Stąd istnieje potrzeba zweryfikowania tego zagadnienia przez Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych.

Ustalono, iż do kontroli nielegalnych struktur i ich czołowych działaczy wykorzystywanych jest aktualnie 705 punktów instalacji techniki operacyjnej¹⁶. W porównaniu do danych z poprzedniej oceny nie odnotowano znaczących różnic ilościowych.

Kontrola 338 nielegalnych struktur prowadzona jest przez pionów resortu spraw wewnętrznych w następującym rozkładzie ilościowym:

- pion II¹⁷ – 13,
- pion III – 167,
- pion IV¹⁸ – 5,
- pion V¹⁹ – 119,
- pion VI – 20,
- inspektoraty 2²⁰ – 14.

W minionym półroczu funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa przeprowadzili 1848 rozmów ostrzegawczych, co oznacza spadek ich liczby o 526 do analogicznego okresu roku 1987. Coraz mniej skuteczne jest także prewencyjne oddziaływanie Kolegiów

¹⁴ Tajny współpracownik (TW) – podstawowa kategoria agenturalnej, tajnej, rejestrowanej i świadomej współpracy z SB, wprowadzona instrukcją o pracy operacyjnej z 1960 r. Stosowana do końca istnienia SB.

¹⁵ Kontakt operacyjny lub obywatelski (KO) – nieformalna, niższa niż TW forma tajnej i świadomej współpracy z SB, wprowadzona instrukcją o pracy operacyjnej SB z 1970 r., stosowana także wcześniej. Nie wymagała formalnego werbunku i rejestracji. Stosowana była do końca istnienia SB.

¹⁶ Najprawdopodobniej w tej liczbie mieszczą się zarówno podsłuchy telefoniczne i mieszkaniowe, jak i punkty obserwacyjne wykorzystywane w operacjach przeciwko członkom podziemia.

¹⁷ Pion II – w centrali MSW w randze departamentu, w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych – wydziału. Zajmował się zadaniami kontrwywiadowczymi, tj. ochroną PRL przed działalnością obcych, najczęściej zachodnich wywiadów oraz inwigilacją placówek dyplomatycznych innych państw. Po wprowadzeniu stanu wojennego do zadań tej jednostki należało także zwalczanie podziemnych organizacji o charakterze opozycyjnym.

¹⁸ Pion IV – w centrali MSW w randze departamentu, w WUSW – wydziału. Odpowiadał za inwigilację i zwalczanie Kościoła katolickiego i innych wspólnot religijnych (w tym świeckich stowarzyszeń o charakterze religijnym). Formalnie został zlikwidowany w sierpniu 1989 r., faktycznie jego funkcjonariusze przeszli do służby w nowo utworzonym Departamencie (w terenie: Wydziałach) Studiów i Analiz.

¹⁹ Pion V – w centrali MSW w randze departamentu, w WUSW – wydziału. W 1981 r. wyłączony z pionu III. Zajmował się „zabezpieczeniem operacyjnym” zakładów pracy, fabryk itd. Odpowiadał m.in. za rozpracowywanie lokalnych ogniw NSZZ „Solidarność”. Został połączony z pionem VI MSW, Głównym Inspektoratem Ochrony Przemysłu (w WUSW z ich odpowiednikami terenowymi) i w sierpniu 1989 r. przekształcony w Departament (w terenie Wydziały) Ochrony Gospodarki.

²⁰ Inspektorat II MSW – odpowiednik wojewódzki Biura Studiów SB MSW, działający w WUSW w Gdańsku (od kwietnia 1983 r.), Nowym Sączu (od lutego 1986 do października 1988 r.) oraz we Wrocławiu (na bazie istniejącej do listopada 1986 r. Grupy Specjalnej w styczniu 1987 r. powołano Inspektorat II). W drugiej połowie 1988 r. powstały kolejne inspektoraty w województwach: bydgoskim, katowickim, krakowskim, piotrkowskim, poznańskim i toruńskim.

ds. Wykroczeń²¹, a nawet prowadzonych postępowań przygotowawczych i różnorodnych kar wymierzanych przez administrację uczelni i zakładów pracy. Kary grzywny w dalszym ciągu w minimalnym stopniu stanowią element dyscyplinujący – a niejednokrotnie fakt ich wymierzenia w odniesieniu do konkretnych osób wykorzystywany jest przez nielegalne struktury propagandowo i daje odmienny od założonego efekt społecznego oddziaływania. Dotyczy to szczególnie członków grup związanych z ruchem WiP oraz NZS, którzy w obiegowej opinii są karani nie za naruszenie obowiązujących przepisów, lecz za walkę o słuszne cele, takie jak ochrona naturalnego środowiska czy spełnienie postulatów ruchów pacyfistycznych.

W ocenianym okresie Służba Bezpieczeństwa prowadziła zdecydowane przeciwdziałania wobec przejawów bezprawnych i wrogich politycznie akcji opozycji. Między innymi zatrzymano przywódców „Solidarności Walczącej”²² – Kornela Morawieckiego²³ i Andrzeja Kołodzieja²⁴, lecz fakt ten nie wpłynął istotnie na tok pracy tej nielegalnej struktury. Od lutego br. prowadzono zmasowane działania, włącznie z zatrzymaniami na 48 godzin, uniemożliwiające członkom tzw. KKW osobiste spotkania. Mimo tych działań struktura ta wydała wrogie oświadczenia i komunikaty o rzekomych swoich spotkaniach²⁵. Prowadzono także akcje rozwiązywania zebrań nielegalnych grup o profilu partii politycznych oraz likwidowania manifestacji ulicznych struktur WiP, Pomarańczowej Alternatywy²⁶ lub NZS. Rezultatem tych akcji było kierowanie wnios-

²¹ Kolegium ds. wykroczeń – pozasądowy organ orzekający w sprawach o wykroczenia. Stanowił podstawowe narzędzie represji sądowo-administracyjnych w stosunku do osób angażujących się w działalność opozycyjną. Kolegia karały uczestników manifestacji i osoby złapane na kolportażu opozycyjnej prasy lub ulotek głównie finansowo, miały także możliwość orzekania kary pozbawienia wolności do trzech miesięcy.

²² Solidarność Walcząca (SW) – antykomunistyczna organizacja podziemna powstała w czerwcu 1982 r. w wyniku konfliktu w dolnośląskiej Regionalnej Komisji Strajkowej (RKS). Jej twórcą i przewodniczącym był Kornel Morawiecki. Była luźną strukturą regionalnych grup, pojedynczych członków i sympatyków. Inwigilowana przez Biuro Studiów SB MSW w ramach SOR o krypt. „Ośmiornica”.

²³ Kornel Morawiecki (1941–2019) – od 1963 r. pracownik naukowy Politechniki Wrocławskiej, od 1968 r. zaangażowany w działalność opozycyjną (m.in. redaktor naczelny drugoobiegowego „Biuletynu Dolnośląskiego”), w 1980 r. współorganizator struktur „Solidarności” na Dolnym Śląsku, delegat na Krajowy Zjazd Delegatów (KZD) NSZZ „Solidarność”, po wprowadzeniu stanu wojennego ukrywał się, członek dolnośląskiej RKS, redaktor podziemnego pisma „Z Dnia na Dzień”; w czerwcu 1982 r. po konflikcie z Władysławem Frasyniukiem opuścił RKS i założył Solidarność Walcząca. Aresztowany 9 XI 1987 r., podstępem zmuszony przez SB do wyjazdu za granicę 30 IV 1988 r. W sierpniu 1988 r., na wieść o wybuchu strajków, skrycie powrócił do kraju.

²⁴ Andrzej Kołodziej (ur. 1959) – ślusarz, od 1977 r. pracował w Stoczni Gdańskiej im. Lenina, od 1978 r. uczestnik ROPCiO i działacz Wolnych Związków Zawodowych (WZZ) Wybrzeża, w sierpniu 1980 r. organizator strajku w Stoczni im. Komuny Paryskiej w Gdyni, wiceprzewodniczący Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego w Gdańsku. W 1984 r. współzałożyciel Solidarności Walczącej Oddział Trójmiasto, członek Komitetu Wykonawczego SW, po aresztowaniu Morawieckiego przewodniczący KW SW, aresztowany 22 I 1988 r. 30 IV 1988 r. opuścił PRL wraz z Morawieckim. Powrócił w 1990 r.

²⁵ 1–2 II 1988 r. podjęto rozmowy ostrzegawcze z członkami KKW (m.in. z Bronisławem Geremkiem, Jackiem Kuroniem, Januszem Onyszkiewiczem i Tadeuszem Mazowieckim). Inną akcją SB mającą na celu niedopuszczenie do spotkania KKW przeprowadzono 19 i 20 II 1988 r. Pomimo tego KKW wydała 29 II 1988 r. apel o pomoc w uwolnieniu więźniów politycznych. Kolejne obrady KKW odbyły się 13 III i 9 IV 1988 r. Zob. *Kalendarium 1980–1990*, <http://www.encysol.pl/wiki/Kalendarium>, dostęp: 15 XI 2018 r.

²⁶ Pomarańczowa Alternatywa (PA) – niezależny ruch happeningowy, powstał w 1987 r. we Wrocławiu, jego liderem był Waldemar Fydrych ps. „Major”. Słynęła z malowania krasnali w miejscach publicznych oraz organizowania ulicznych happeningów wyśmiewających komunistyczną władzę. Po jej sukcesie podobne ruchy powstawały spontanicznie w innych miastach (m.in. w Warszawie, Łodzi, Poznaniu i Gdańsku). We Wrocławiu była inwigilowa-

ków wobec organizatorów do Kolegiów ds. Wykroczeń. Pomimo nakładanych kar grzywien działacze nie rezygnowali z dalszej swojej aktywności.

Uwagi ogólne

Na przełomie kwietnia i maja br. działacze opozycji, wykorzystując nastroje niezadowolenia na tle podwyżek, usiłowali nakłonić społeczeństwo do przystąpienia do ogólnokrajowego strajku protestacyjnego. Z posiadanego rozpoznania wynika, że inicjatorami byli kadrowi działacze opozycji, wywodzący się z byłego KSS KOR²⁷ i b. Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”²⁸. Wysoce negatywną w tym rolę odegrały: oświadczenie Lecha Wałęsy²⁹ z 2 V br.³⁰ oraz oświadczenie KKW z 9 V br.³¹ Z analizy rozwoju sytuacji w maju br. wynika, że nastąpiła znaczna aktywizacja różnych struktur nielegalnych, zwłaszcza działających w środowisku pracowników zakładów przemysłowych oraz uczelni. Przeciwnik jeszcze wyraźniej sformułował hasło legalności swojego istnienia i prawnego usankcjonowania tego faktu.

Zjawiska te mogą rzutować w przyszłości na rozwój ilościowy i jakościowy nielegalnych grup i struktur.

W powyższej sytuacji przed Służbą Bezpieczeństwa MSW stoją następujące kierunkowe zadania:

– stałe nasycenie agenturą kierowniczych ogniw opozycji w celu rozpoznania ich zamierzeń, szerzenia dezinformacji i hamowania inicjatyw;

wana przez Wydział III WUSW w ramach SOR o krypt. „Medium”. Działania operacyjne SB przeciwko niej w skali kraju koordynował Departament III MSW.

²⁷ Komitet Obrony Robotników/Komitet Samoobrony Społecznej KOR (KOR/KSS „KOR”) – jawnie działająca organizacja opozycyjna, powstała w celu pomocy represjonowanym przez władze uczestnikom protestów w czerwcu 1976 r. Powołana formalnie 23 IX 1976 r. przez 14 osób (m.in. przez Jerzego Andrzejewskiego, Jacka Kuronia, Jana Józefa Lipskiego, Antoniego Macierewicza, Piotra Naimskiego i Józefa Rybickiego). 29 IX 1977 r. KOR przekształcił się w KSS „KOR”. Ogłosił wówczas, że w dalszym ciągu jego celem będzie walka z represjami władz z powodów politycznych oraz łamaniem praw człowieka, a także wspieranie niezależnych inicjatyw społecznych. Osoby zaangażowane w działalność KOR/KSS „KOR” odegrały dużą rolę w budowie i działalności struktur NSZZ „Solidarność”. 28 IX 1981 r. KSS „KOR” zakończył oficjalną działalność. W stanie wojennym członkowie i aktywiści KOR/KSS „KOR” aktywnie włączyli się w działalność podziemnych struktur związkowych. Dla władz pozostawali – głównie w propagandzie – symbolem działalności „antysocjalistycznej”, którym zarzucano *de facto* działalność szpiegowską.

²⁸ Komisja Krajowa (KK) NSZZ „Solidarność” – powołany podczas I KZD organ kierowniczy NSZZ „Solidarność”. Przewodniczył mu Lech Wałęsa, w skład KK wchodził także przewodniczący 37 regionów oraz 69 wybranych podczas KZD przedstawiciele regionalnych struktur. Z członków KK wybrano 19-osobowe Prezydium, będące organem kierowniczym KK.

²⁹ Lech Wałęsa (ur. 1943) – w latach 1967–1976 elektryk w Stoczni Gdańskiej, w grudniu 1970 r. członek Komitetu Strajkowego w stoczni, od grudnia 1970 r. do czerwca 1976 r. zarejestrowany przez Wydział III KW MO w Gdańsku jako TW „Bolek”; od 1978 r. działacz WZZ Wybrzeża; w sierpniu 1980 r. przywódca strajku w Stoczni Gdańskiej, następnie przewodniczący Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego, w latach 1980–1981 przewodniczący KKP/KK NSZZ „Solidarność”, w stanie wojennym internowany, w 1983 r. laureat Pokojowej Nagrody Nobla; we wrześniu 1986 r. powołał Tymczasową Radę „Solidarności”, po połączeniu TR „S” z TKK przewodniczący KKW.

³⁰ Właściwie Oświadczenie KKW NSZZ „Solidarność” w sprawie fali strajków robotniczych [w:] *Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989*, wstęp, wybór i oprac. J. Olszsek, Warszawa 2010, s. 297–298.

³¹ Zob. Oświadczenie KKW NSZZ „Solidarność” wzywające do wprowadzenia pogotowia strajkowego w całym kraju [w:] *Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989*..., s. 299.

- doskonalenie metod pracy operacyjnej, pełniejszej współpracy jednostek terenowych z ogniwami administracji i wymiaru sprawiedliwości;
- kompleksowego opracowania zagadnienia operacyjnego paraliżowania inicjatyw opozycji przy wykorzystaniu propagandy i form dezintegracji.

Opracowano w Biurze Studiów SB MSW

Źródło: AIPN, Gabinet Ministra Spraw Wewnętrznych, 1585/17927, k. 1–13, mps.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Gabinet Ministra Spraw Wewnętrznych

Materiały administracyjne szefa SB

Departament Studiów i Analiz MSW

Materiały dot. porad Biura „B” MSW za lata 1985–1990

SOR „Gracze” dot. Komitetu Obrony Społecznej

SOR „Hazardziści” dot. Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu

Materiały administracyjne SB

Źródła drukowane

Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989, wstęp, wybór i oprac. J. Olaszek, Warszawa 2010.

Kryptonim „Gracze”. Służba Bezpieczeństwa wobec Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” 1976–1981, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.

Olaszek J., Wołk G., *Drugi obieg wydawniczy w oczach Służby Bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21).

Piotrowski P., *Wrocławska opozycja w 1986 roku w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2 (4).

Sawicki W., *Podziemie antykomunistyczne w 1987 r. w oczach Służby Bezpieczeństwa*, „Arcana” 1999, nr 27.

Sawicki W., *Podziemie polskie w końcu 1987 r. w oczach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Drogi do niepodległości 1944–1956/1980–1989. Nieznane źródła do dziejów najnowszych Polski*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2001.

Sawicki W., *Raport Kiszczaka dla Moskwy, czyli czego nie powiedział minister Widacki*, Kraków 2002.

- Waligóra G., *Analiza Departamentu III MSW na temat niezależnego ruchu wydawniczego w połowie 1987 roku* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 5, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Wrocław 2006.
- Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów*, t. 2: Czerwiec–grudzień 1989, wybór, wstęp i oprac. A. Dudek, Warszawa 2013.

OPRACOWANIA

- Bagieński W., *Wydział XI Departamentu I MSW i kierunki działania wywiadu w walce z opozycją w latach osiemdziesiątych* [w:] W. Bagieński, S. Cenckiewicz, P. Woyciechowski, *Konfidenci*, Warszawa 2015.
- Cenckiewicz S., *Anna Solidarność. Życie i działalność Anny Walentynowicz na tle epoki (1929–2010)*, Poznań 2010.
- Cenckiewicz S., Chmielecki A., Kowalski J., Piekarska A.K., *Lech Kaczyński. Biografia polityczna 1949–2005*, Poznań 2013.
- Cenckiewicz S., Gontarczyk P., *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk–Warszawa–Kraków 2008.
- Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2014.
- Dworaczek K., *Polska Partia Socjalistyczna 1987–1990* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 7: *Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
- Friszke A., *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” (1982–1987)* [w:] *Solidarność podziemna 1981–1989*, red. A. Friszke, Warszawa 2006.
- Kamiński Ł., Waligóra G., *Solidarność Walcząca* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 2: *Ruch społeczny*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
- Kowal P., *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, wyd. II, Warszawa 2015.
- Kowalski L., *Krótsze ramię Moskwy. Historia kontrwywiadu wojskowego PRL*, Warszawa 2017.
- Piotrowski P., *Kufel i jego kompania. Tajni współpracownicy wojskowych służb specjalnych*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 3 (50).
- Piotrowski P., *„Solidarność Walcząca” w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 7–8 (54–55).
- Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1 (4).
- Pilarski S., *Niepokorni. Dzieje Grupy Roboczej Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”*, „Do Rzeczy” 2018, nr 5.
- Waligóra G., Wołk G., *Konfederacja Polski Niepodległej 1979–1990* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 7: *Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
- Wołk G., *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu w latach 1980–1990* [w:] *Drugi obieg wydawniczy w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztold-Seń, N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2016.
- Wołk G., *Tajna broń Kiszczaka*, „Historia Do Rzeczy” 2017, nr 8 (54).

MATERIAŁY INTERNETOWE

<http://inwentarz.ipn.gov.pl/>

<https://www.rp.pl/arttykul/1043306-Tylu-nas-walczylo-z-PRL.html>, dostęp: 15 I 2019 r.

Kalendarium 1980–1990, <http://www.encycol.pl/wiki/Kalendarium>, dostęp: 15 XI 2018 r.

Waligóra G., *Amnestie*, <http://www.encycol.pl/wiki/Amnestie>, dostęp: 10 I 2019 r.

Opozycja polityczna w świetle danych Biura Studiów Służby Bezpieczeństwa MSW z 1988 roku

Od czasu wprowadzenia stanu wojennego w Polsce Biuro Studiów Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych miało za zadanie nie tylko prowadzić działania operacyjne skierowane wobec najważniejszych organizacji podziemia solidarnościowego, lecz także tworzyć i gromadzić materiały analityczne na jego temat. Cyklicznie opracowywano raporty zawierające liczbę osób zaangażowanych w podziemną opozycję i charakterystykę organizacji działających w jej ramach. W tego typu analizach oceniano również skalę penetracji przez różne jednostki SB (nie tylko Biuro Studiów) konspiracyjnych środowisk, starano się przewidzieć dynamikę rozwoju sytuacji w podziemiu, a także kreślono scenariusze możliwych działań, które mogłyby je osłabić. Publikowany dokument jest ostatnią taką analizą sporządzoną przed rozpoczęciem rozmów Okrągłego Stołu. Rzuca światło na ocenę podziemia, jaka obowiązywała w Biurze Studiów SB i kierownictwie MSW w tym czasie. Dokument pokazuje, że chociaż SB odnosiła sukcesy w rozbijaniu podziemnych struktur i planowaniu w niej agentury, to jednak nie była w stanie zapanować nad nimi i wpłynąć na ich rozwój.

SŁOWA KLUCZOWE

Służba Bezpieczeństwa, opozycja demokratyczna, Biuro Studiów SB, transformacja ustrojowa, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”

Political Opposition in the Light of the Data of the Study Office of the Security Service of the Ministry of the Interior of 1988

Upon the introduction of martial law in Poland, the Study Office of the Security Service of the Ministry of the Interior was ordered not only to carry out operational activities against the most important organizations of the “Solidarity” Underground but also to create and gather analytical materials thereon. Reports were regularly prepared on the number of people engaged in the underground opposition and on the specifics of the organizations operating within its framework. Such analyses were also used to assess

the extent to which underground communities had been infiltrated by different units of the Security Service (excluding the Study Office), as well as to forecast developments in the underground and to work out scenarios for potential actions that might weaken it. The published document is the last analysis of this kind prepared before the Round Table talks. It sheds light on the assessment of the Underground which was accepted by the Study Office of the Security Service and by the management of the Ministry of the Interior at that time. The document reveals that, despite of the Security Service's successes in breaking up the /underground structures and placing its agents therein, it was not able to control them and influence their development.

KEYWORDS

Security Service, democratic opposition, Study Office of the Security Service, system transformation, Independent and Self-Governing Trade Union "Solidarity"

GRZEGORZ WOŁK – historyk, politolog, absolwent Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Biura Badań Historycznych IPN. Badacz dziejów opozycji politycznej oraz aparatu represji w PRL. Sekretarz redakcji *Encyklopedii Solidarności*, autor monografii *Ośrodki odosobnienia w Polsce południowo-wschodniej (1981–1982)* (Rzeszów 2009).

GRZEGORZ WOŁK – historian and political scientist, graduated from the Institute of History of the Jagiellonian University, employee of the Historical Research Office of the INR. He conducts research on the history of political opposition and on the repression apparatus of the PRP. Secretary of the editorial board of *Encyclopedia of the Solidarity*, author of monograph *Detention centres in Southern and Eastern Poland (1981–1982)* (Rzeszów 2009).